

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2021-7

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2021

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Рашидан Бабажонови, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадиров Шавкат Юлдашевич, қ/х.ф.н.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзимбоев Сапарбой, ф.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонови, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№7 (78), Хоразм Маъмун академияси, 2021 й. – 352 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2021

Эрназарова З.А., Эрназарова Д.К., Рафиева Ф.У., Кушанов Ф.Н., Хидиров М.Т., Эргашев У.И., Рахимова Г.Х., Абдуллаев А.А. Цитогенетические исследования межвидовых гибридов хлопчатника (<i>Gossypium mustelinum</i> Miers ex Watt. x <i>Gossypium Barbadosense</i> L.)	107
ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИ ФАНЛАРИ	
Bobojonov Sh.A., Xudoyberdiyev F.Sh. O'zbekistonda chorvachilik tarmog'ini rivojlantirishda yaylov yerlarining ahamiyati	112
Xudoyberdiyev F.Sh., Bobojonov Sh.A. O'zbekiston Respublikasida yaylov yerlaridan samaralari foydalanish tizimini tubdan takomillashtirish	113
Илёсов А.А. Кўчат қалинлигининг кузги бугдой ўсимлигининг тувланиши, умумий ва маҳсулдор поялар сонига таъсири	115
Исаева Л.Б., Тешаев У.Ў, Насуллаев З.И. Бухоро вилояти шароитида маккажўхори навларини кучсиз шўрланган ерларда етиштириш агротехникаси	118
Қаландаров Б.И. Шолининг “Тарона” навини барг сатхи, қуруқ массаси ва ҳосилдорлигига уруғ экиш ва азотли ўғитлар билан озиклантириш меъёрларини таъсири	120
Маматқулов Т., Дўстқулов У.Э. Коллекцион кўчатзордан арпанинг эртапишар, ҳосилдор, касалликларга чидамли намуналарини танлаб олиш натижалари	125
Маматқулов Т., Холдоров А.А., Усаров З.И., Дўстқулов У.Э. Лалмикор майдонлар учун арпанинг истиқболли “Баҳорикор” нави	127
Садикова Ф.Р. Қишлоқ хўжалигида кластерларнинг шаклланиши	128
Халиқулов Д.Х. Суғориладиган майдонлар учун қаттиқ бугдойнинг технологик-сифат кўрсаткичлари ҳамда ҳосилдорлиги юқори бўлган нав ва тизмалари	132
Холтўраев Ш.Ч., Хофизов Б.Т., Мухаммадиев Қ.Б. Минерал ўғитларнинг доривор ширинмия (<i>Glycyrrhiza glabra</i>) кўчатлари биологик массасига таъсири	134
Худойбердиев Ф.Ш., Қурбонов Ф. Деграляцияга учраган яйлов ерларидан фойдаланишни қайта ташкил этиш	137
ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ	
Abdullayev R.R. Paxta monokulturasining farg'ona vodiysi ekologiyasiga ta'siri	140
Kurbanova M.X. Buxoro destinatsiyasida innovatsion turistik xizmatlarni rivojlantirish imkoniyatlari	141
Ашрапова М.Х., Курбонова З.К., Умаров М.Х. Коммуникации, продвижение и бренд в сельском туризме	145
Дехканов Ш.А. Ўзбекистон Республикаси қурилиш материаллари саноати корхоналари ривожланишининг асосий тенденциялари	149
Мукумова Н.Н. Особенности международного рынка образовательных услуг	153
Отамуродова Д.А., Хурамова А.Р. Сурхондарё вилояти суғориладиган тупроқлари унумдорлиги ва иқтисодиётига салбий таъсир кўрсатувчи экологик омиллар	155
Салаев С.К., Саидов Д.Р. Ўзбекистон Республикасида автомобилсозлик саноати ва бизнесини ривожланиш тенденциялари	159
Халматжанова Г.Дж. Минтақанинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг асоси сифатида пахта-тўқимачилик кластерини шакллантириш концепцияси	164
Холмаматов Д.Х. Маркетинг логистикаси – улгуржи савдо ривожланишининг муҳим воситаси	171
ТАРИХ ФАНЛАРИ	
Beshimov M.K. Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarining ahamiyati	174
O'tkirov A.F. Turkiston o'lkasida xayriya jamiyatlarining o'rni va o'rganilish tarixi	176
Rajarov M.Q. Xorazm vohasida joylashgan Hozoras tarixining manbalarda aks etishi va u bilan bog'liq afsona va rivoyatlar	180
Абдалов У.М. Хоразм воҳаси ўзбекларининг маросим таомларида қадимий диний тасаввурлар ва зардуштийлик анъаналарини акс этиши	183
Акбаева З.Дж. Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида Туркистонда маҳаллий аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш ишларида мусулмонлар бюросининг ўрни	185
Бабожонов Д.К., Джуманиёзова М. Мухаммад Раҳимхон II “Феруз”	188
Дусчанов Р.Р. Иккинчи жаҳон уруши йиллари совет давлатида мавжуд солиқлар ва уларда белгиланган тартиблар	191
Жўраев Ш.Ф., Искандаров А.И. Б.А.Казаков илмий меросида Абу Хафс Кабир Бухорий шахси ва мақбараси. Меъморий мажмуанинг замонавий кўриниш	194
Маткаримова Н.М. Никоҳ тўйи маросимларидаги овқатланиш ва таомлар билан боғлиқ инончлар	196
Маткаримова Н.М. Хоразм воҳаси никоҳ тўйларида олов култи билан боғлиқ маросимлар	198
Маҳмудов У.Б. Хоразм халқ анъанавий ўйини - “пачиз” ўйини хусусида	199
Мирзаев Б.М. Абу Аббос Жаъфар Ибн Мухаммад Мустағфирий Насафийнинг ҳаёти ва у яшаган давр	203
Мирзаев Б.Н. Шайбоний Малика Меҳри Султон хоним фаолияти хусусида баъзи мулоҳазалар	204
Нарманов Ф.А. XX асрнинг 20-30 йилларида қизил чойхоналар фаолияти	207

BERUNIY "QADIMGI XALQLARDAN QOLGAN YODGORLIKLAR" ASARINING AHAMIYATI
M.K. Beshimov, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti Buxoro tarixi kafedrası, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada Abu Rayhon Beruniyning "Osor al-boqiya" asari haqida so'z yuritilgan. Beruniyning asarda keltirilgan O'rta Osiyo, yunon, eron, hind, nasroniy, yahudiy va boshqa xalqlarning islomgacha bo'lgan tarixi, urf-odatları, bayramları va, asosan, vaqtni aniqlash to'g'risidagi ma'lumotlar va ularning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, "Osor al-boqiya", Eduard Zaxau, yil hisoblari, turli xalqlar haqidagi tarixlar, marosimlar, tarixiy-etnografik asar, oy manzillari, jadvallar.

Аннотация. В статье рассказывается о произведении Абу Райхана Беруни "Осор аль-Бокия". Раскрываются сведения об истории, обычаях, праздниках и, в основном, определение времени народов Средней Азии, Греции, Ирана, Индии, христианства, евреев и других народов до ислама в произведениях Бируни.

Ключевые слова: Абу Райхан Бируни, «Осор ал-бакия», Эдуард Захау, годовой счёт, истории разных народов, ритуалы, историко-этнографическое произведение, местоположение луны, таблицы.

Abstract. The article describes the work of Abu Raihan Biruni "Asar al-Bakiya". Information about the history, customs, holidays and basically, the definition of the time of the peoples of Central Asia, Greece, Iran, India, Christianity, Jews and other peoples before Islam in the works of Biruni is revealed.

Key words: Abu Raihan Biruni, "Asar al-bakiya", Eduard zahau, annual accounts, stories of different peoples, rituals, historical and ethnographic work, location of the moon, tables.

O'lkamiz tarixida o'tgan juda katta davr mobaynida nafaqat mahalliy, balki mamlakat tashqarisida ham qo'lyozma asarlarning saqlanishi, namoyish etilishi va o'rganilishi jiddiy tus olib bormoqda. Tariximizni yoritishda katta ahamiyatga ega bo'lgan qo'lyozma manbalarni saqlash va o'rganish borasida bugungi kunda hukumatimiz tomonidan ham yetarlicha e'tibor qaratib kelinmoqda, chunonchi, 2017 yil 24 may kuni "Qadimiy qo'lyozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qaror imzolandi. Yurtimizda asrlar davomida Markaziy Osiyo bo'yicha eng boy qo'lyozma meros jamlanganini'tirof etish o'rinli. Ushbu qaror asosida turli maskanlarda saqlanayotgan noyob osori-atiqalar o'rganilishi davom ettirilishiga zamin tayyorlandi. Bu kabi noyob osori-atiqalar qatoriga shubhasiz Beruniyning "Osor al-boqiya" asarini ham kiritishimiz mumkin.

Abu Rayhon Beruniyning birinchi yirik asari "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kitobidir. Asarning arabcha nomi "Al-osor al-boqiya an al-quron al-xoliya" bo'lib, Yevropada "Xronologiya", o'zbek sharqshunosligida "Osor al-boqiya" nomi bilan mashhurdir. Beruniy bu kitobni Jurjonda muhojirlik davrida yoza boshlagan va 1000-yili yozib tamomlagan. Bu vaqtda olim endi 27 yoshga to'lgan edi. "Osor al-boqiya" asari unga juda katta shuhrat keltirdi. Beruniy fanning hamma sohasiga qiziquvchi buyuk olim ekanini ko'rsatadi. Akademik I.Yu.Krachkovskiy ham buni qayd qilib o'tgan edi.

Beruniy qunt va matonat bilan turli xalqlar tarixi, madaniyati va tillarini o'rganadi. U yahudiy, yunon, fors, arab, sug'diy, qibtii va boshqa tillarni mukammal egallaydi. yahudiy va xristian dinlari tarixi, Tavrot va Injil singari muqaddas kitoblar bilan chuqur tanishadi. Ayrim asarlarida Tavrotning aslidan parchalar keltiradi. Arab tilini o'z ona tilidek o'rgangan olim arablarning islomgacha bo'lgan va undan keyingi tarixini sinchiklab va har tomonlama o'rganib chiqadi. Qur'on va shariatga oid boshqa kitoblarni qunt bilan mutoala qiladi. Ilm-fanga oid asarlar juda kam nusxada va qo'lyozma shaklda ayrim shaxsiy kishilar qo'lida bo'lgan bir davrda yosh olimning bunday asar yozishi uning nihoyatda zo'r va buyuk qobiliyat egasi bo'lganidan dalolat beradi.

"Osor al-boqiya" asari Beruniyning deyarli boshqa asarlari kabi arab tilida yozilgan. Bu kitobni birinchi marta Yevropa olimlariga tanishtirgan kishi mashhur nemis sharqshunos va beruniyshunos olimi Eduard Zaxau (1845-1930) bo'ldi. U 1876-1878 yillarda Leypsigda "Osor al-boqiya"ning arabcha nusxasini birinchi marta nashr etdi. Zaxau arabcha nusxani nashrga tayyorlash jarayonida o'sha vaqtda mavjud bo'lgan to'rtta qo'lyozmadan foydalangan. 1879-yil Zaxau "Osor al-boqiya"ning ingliz tilidagi tarjimasini nashrdan chiqardi. Tarjimaga Beruniyning mufassal tarjimai holi va izohlar ham ilova qilingan.

Zaxau tomonidan tayyorlangan arabcha nusxa asosida 1321quyosh yili (1943-yil) Tehronda "Osor al-boqiya"ning fors tilidagi tarjiması Akbar Dono Sirisht Sayrafiy tomonidan nashr etildi.

"Osor al-boqiya"ni 1957-yilda marhum arabshunos olim M.A.Sale birinchi marta rus tiliga tarjima qildi. Tarjima jarayonida u Zaxau nashr etgan arabcha va inglizcha nusxadan, Leningrad qo'lyozmasi va qisman Istanbul qo'lyozmasidan foydalangan. Shuni ham aytib o'tish kerakki, rus tiliga qilingan tarjima ayrim nuqson va kamchiliklardan xoli emas. Ba'zi o'rinlarda butun jumlar tushib qolgan, ba'zan esa chalkashtirib yuborilgan. Tarjimon qo'lida Istanbul qo'lyozmasining fotonusxasi mavjud bo'lishiga qaramay undan to'la foydalanmagan.

Ruscha tarjima S.P.Tolstov va V.P.Sheglavlarning so'zboshisi bilan boshlanadi. Tarjimaga M.A.Sale tuzgan ilmiy izohlar ham ilova qilingan. Rossiyada bu qimmatbaho asar bilan o'z vaqtida akademik I.Yu.Krachkovskiy qiziqqan edi. U o'zining "Arab qo'lyozmalari ustida"nomli mashhur asarida 1910-yillarda Petrograd Osiyo muzeyida sotib olingan XIII asrga oid qo'lyozma bilan qiziqqan, bundan Zaxau nusxasini to'ldiradigan o'rinlarini ko'chirib olgani va bularni nashrga tayyorlashni mo'ljal qilib qo'yganini eslatib o'tadi. Lekin buni amalga oshirish

I.Yu.Krachkovskiyga nasib etmaydi. U o'zining "Al-Beruniy va Sharqning XI asrdagi geografllari" nomli asarida "Yodgorliklar"ga juda yuksak baho beradi va bu kitob haqida qimmatli fikrlarni aytib o'tgan.

Sharqshunos olim S.P.Tolstov "Osor al-boqiya"ning ruscha tarjimasiga yozgan so'zboshisida bu asarning qadimgi Xorazm tarixini o'rganish va umuman ijtimoiy tarix va tabiiyot fani tarixidagi ahamiyati haqida mufassal to'xtab, unga juda yuksak baho beradi va Beruniy "Yodgorliklari"da keltirgan Xorazm haqidagi ma'lumot-larning ko'pchiligi arxeologik qazishlar natijasida isbot etilganini aytib o'tadi. Asarning astronomiya fani uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekani haqida V.P.Sheglov "Osor al-boqiya"ning ruscha tarjimasiga yozgan "Beruniyning astronomik nazariyasi" nomli so'zboshisida muhim fikrlar aytadi. "Yodgorliklar"ning hozirgi zamon uchun ahamiyati haqida sovet olimlari tomonidan Beruniyga bag'ishlab yozilgan ilmiy asarlarning hammasida to'xtab o'tilgan va bu asarga yuksak baho berilgan.

"Yodgorliklar"da Beruniy o'ziga ma'lum bo'lgan xalqlarning: yunonlar, rumliklar, eroniylar, sug'diylar, xorazmliklar, harroniylar (yulduzga topinuvchilar), qibtiylar, xristianlar, yahudiylar, islomgacha bo'lgan arablar va musulmonlarning yil hisoblari, hayitlari va mashhur kunlarini mufassal tasvirlab beradi. Asarda astronomiya va matematikaning ko'p masalalari yoritib berilgan. Beruniy musulmon olimlari ichida birinchi martayahudiylar kalendari haqida sistemali ma'lumot beradi. [2:252] "Osor al-boqiya" chulg'ab olgan masalalar bular bilan chegaralanib qolmaydi. Unda juda ko'p tarixiy voqealar, turli millat va dinlarga oid muhim ma'lumotlar, payg'ambarlar va soxta payg'ambarlar, podshohlar, mashhur tarixiy shaxslar va olimlar haqida ham axborot berilgan. Kitobning O'rta Osiyo xalqlari, ularning madaniyati va tarixiga doir ma'lumotlari juda muhim ahamiyatga egadir. Asarga bir qancha she'riy parchalar ham kiritilgan, so'g'd va xorazm tillaridan parchalar ham keltirilgan. Afsuski, til namunalari bo'lgan bu yodgorliklar keyingi qo'lyozmalarga buzib ko'chirilgan, shuning uchun ularning asl shaklini tiklash imkoni yo'q.

Beruniy bu asarni nima uchun yozganligi haqida shunday deydi: "Adiblardan biri mendan turli xalqlar haqidagi tarixlar, ularning boshlanishlari va shaxobchalari, ya'ni oylar va yillari ustida u tarix egalarining ixtiloflari va bu ixtilof sabablari, mashhur bayramlar, vaqtlar va yumushlar uchun belgilangan kunlar, millatlarining ba'zisi amal qilib, ba'zisi amal qilmaydigan boshqa marosimlar haqida so'radi va men imkon boricha ularni juda ravshan bayon etib, o'quvchi fahmlaydigan, turli kitoblarni axtarish va u kitob egalarini surishtirishga ehtiyoj qolmaydigan bir asar yozishga da'vat etdi" [1:40]

Buyuk olim o'z asarini yozishga kirishar ekan, bu ishning oson emasligini, qadimgi xalqlar, ularning yil hisoblari haqidagi rivoyatlar nihoyatda chalkashib ketgani, yolg'on afsonalar va asossiz ma'lumotlarga to'lib-toshib ketganligini ta'kidlaydi. Bunday yolg'on-yashiqlardan xoli bo'lish uchun rivoyatlarning o'z davrimizga eng yaqin va eng mashhurini, so'ngra yaqinroq va mashhurroq'ini birin-ketin olib borishimiz lozim, ularni o'z arboblardan qabul qilib, tuzatish mumkin bo'lganini tuzatamiz, boshqalarini o'z holicha qoldiramiz. Shunda biz keltirgan rivoyatlar haqiqatni qidiruvchi va hikmatni sezuvchining ulardan boshqa rivoyatlar ustida ish yurgizishiga yordamchi va bizga muyassar bo'lmagan narsalarga erishish uchun yo'lovchi bo'ladi", - deydi.

Qomusiy olim manbalarga tanqidiy nuqtai-nazardan yondashadi, o'zidan ilgari o'tgan olimlarning tarixiy asarlarini dadil va qo'rqmasdan tanqid qiladi. S.P.Tolstov Beruniyning haqqoniyligi uning ko'pchilik tarixiy asarlarining yo'qolib ketishiga sabab bo'lgan bo'lsa kerak, deb taxmin qiladi. [1:44]

Dastlab haqiqat singari ko'ringan, lekin tajriba bilan isbotlanmagan ma'lumotlarga Beruniy shubha bilan qaraydi va o'zi amalda tekshirib ko'rmaguncha bunday rivoyatlarga ishonmaydi. "Qarama-qarshiligi ravshan bo'lgan narsaga qanday ishonib bo'ladi" – deb yozadi olim. [1:44] U asarga kiritilgan ma'lumotlarni o'quvchiga imkon qadar oson yo'llar bilan tushuntirishga va ularni turli kitoblarni axtarish mashaqqatidan xalos etishga harakat qiladi.

"Yodgorliklar" podshohlar va mashhur shaxslarning tarixinigina yoritib beruvchi kompilyatsionasarlardan emas, balki xalqlar madaniyati, tarixi, ularning urf-odat va e'tiqodlari tarixi aks ettirilgan tarixiy-etnografik asardir. Beruniy o'z asarida turli xalqlardagi yil hisoblari, ularning urf-odatlar ustida to'xtalar ekan, O'rta Osiyo va Eron xalqlarining madaniyatini yuqori darajaga ko'taradi. Olim islomgacha bo'lgan arablarni madaniyatsiz deb ataydi, arab bosqinchisi Qutayba ibn Muslimni Xorazm madaniyatini oyoq osti qilgani uchun qattiq qoralab, "Qutayba Xorazm xatini yaxshi biladigan, ularning xabar va rivoyatlarini o'rgangan va bilimni boshqalarga o'rgatadigan kishilarni halok etib, butkul yo'q qilib yuborgan edi" – deb yozadi. [1:72] "Xorazmliklar oylaridagi hayitlar" to'g'risidagi bobda arablarning yulduzlar va oy manzillari haqidagi fikrlarini qattiq tanqid qiladi, ularni astronomiyani bilmaslikda ayblaydi. Arablarning astronomiya sohasidagi ilmlari dehqonlarning o'z qishloqlaridagi bilgan narsalari bilan barobar ekanligini ko'rsatadi. O'z xalqini eronliklardan yuqori qo'yib, eronliklarni kamsitgan IX asrdagi arabiynavis yozuvchi Abu Muhammad ibn Qutayba al-Jabaliy ustidan kuladi va uning fikrlari asossiz ekanligini ilmiy yo'l bilan isbotlab beradi. Beruniy haqiqatga ishonmagan kishilar bilan munozara qilib, ularni skeptisizmga ayblaydi va "bular qat'iy hujjatlarni qabul etishdan xuddi sherdan qo'rqib qochgan eshaklardek qochadilar", deydi.

S.P.Tolstovning Xorazmda olib borgan juda muhim arxeologik ishlari bu o'lkaning eramizdan ilgarigi IV-III mingyillardayoq qadimgi madaniyat markazlari Sharq va Shimol o'rtasida vositachilik rolini o'ynaganini ko'rsatdi. Arab istilosi arafasida esa Xorazm irrigatsiya, qurilish va savdoda rivoj topgan mamlakat edi. Bular Beruniyning Xorazm madaniyatining arab madaniyatidan ustunligi haqidagi fikrlarining yaqqol isbotidir

"Osor al-boqiya" da har xil davrda hukm surgan turli podshohliklar va sulolalarning juda ko'p jadvallari kiritilgan: makedoniyaliklar, batlimuslar (ptolomeylar), rum, xristian, qadimgi eron, sosoniylar sulolasi podshohlari, arab xalifalari (Ummaviylar va Abbosiylar) kabi. Mazkur jadvallar shunday aniq manbalardan

olinganki, podshohlarning hukmronlik qilgan davrlari deyarli to'g'ri ko'rsatilib, ular boshqa tarixiy kitoblar bilan solishtirish natijasida to'la isbot etildi. Beruniy tuzgan bu jadvallar tarix va etnografiya ilmi bilan shug'ullanuvchilar uchun juda katta ahamiyatga egadir.

Olim uzoq umr ko'rish masalalari haqida gapirar ekan, buni nasl-nasabga bog'liq deb taxmin qiladi va Farg'onani uzoq umr ko'ruvchilar joyi deb ko'rsatadi. Beruniy odamlarning tana tuzilishi va tillarning turlicha bo'lishi haqidagi afsonalar va asossiz rivoyatlarni qoralaydi va buni ilmiy asosda isbotlab, shunday deydi: "Chunki odamlar tuzilishlarining rang, surat, tabiat va axloqda turlicha bo'lishi faqatgina nasablarining turlichaligidan emas, balki tuproq, suv, havo va yerning odam yashaydigan joylarning turlichaligidan hamdir. Tillarning turlicha bo'lishiga sabab odamlarning guruhlariga ajralib ketishi, bir-biridan uzoq turishi, ularning har birida turli xohishlarni ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlarga ehtiyoj tug'ilishidir. Uzoq zamonlar o'tishi bilan haligi iboralar ko'payib, yodda saqlangan va takrorlanish natijasida tarkib topib, tartibga tushgan". [1:231]

Beruniy buloq va quduq suvlarining yuqoriga ko'tarilishi va favvora bo'lib otilishi fizikaviy hodisa ekanligini misollar bilan isbotlab beradi va bu masaladagi uydirma gaplarni inkor etadi.

Beruniy quyosh yili uzunligini aniq hisoblar bilan ko'rsatadi, Quyosh turishi va kecha-kunduz barobarligi haqida ma'lumotlar keltiradi. Keyin quyosh avji masalasiga to'xtalib uni izohlaydi. O'zidan oldingi astronomlarning quyosh yili uzunligini aniqlashdagi xatolarini ko'rsatib, ularni tanqid qiladi. Quyosh avjidan to bahorgi kecha-kunduz barobarligi nuqtasigacha bo'lgan masofani aniqlashda Beruniy qadimgi olimlardan Gipparx va Sharqning IX-X asr astronomlari va o'z ustozlari Abu Nasr ibn Iroq usullarini sinchiklab o'rganadi va bu masalada yangi metod ishlab chiqadi. Bu yo'l bilan Quyosh avji uzunligini hisoblab chiqadi va buni doiralarda ko'rsatadi.

O'sha vaqtda soxta fan – astrologiyaga ishonish juda kuchli edi. Munajjimlar (astrologlar) bo'lajak hodisalar va kishilar hayotidagi yuz berishi mumkin bo'lgan turli voqealarni osmondagi yulduzlarga qarab oldindan aytib beradilar. Podshohlar saroylarida munajjimlar bo'lib, ular katta mavqega ega edilar. Shuning uchun o'sha vaqtda astrologiyaga to'g'ridan-to'g'ri qarshi chiqish mumkin emas edi. Deyarli hamma astronomlar ozmi-ko'pmi munajjimlik bilan shug'ullanardilar. Beruniy ham atrofdagi muhit bilan murosa qilish uchungina astrologiyaga yon bosadi. Yerdagi hodisalarni yulduzlarning chiqish va botishiga qarab aniqlab bo'lmazligi, chunki yulduzlar doimo birday chiqib, birday botishlarini ta'kidlaydi. Uning Ray shahrida shuhrat qozongan bir munajjim bilan bahsi haqida yuqorida aytib o'tgan edik. Bu odam: "Oy manzillariga qarashli yulduzlarning oy bilan uchrashuvlarini hisob bilan aniqlab, manzillarning ribotlari va jafralaridan turli hukmlar chiqarar va bo'shliqdagi hodisalarni oldindan bilishni istardi", - deydi Beruniy va u munajjimni bunday soxta yo'ldan qaytarmoqchi hamda to'g'ri yo'lga solmoqchi bo'lganini, lekin u o'zining noto'g'ri fikrlarini ro'kach qilib turib olganini aytadi. Ana shunday haqiqatga ishonmovchilar haqidagi fikrini davom ettirib, ulardan dalil isbot talab qilsang, "masxara qilib kuladilar, kibrlanib lablarini cho'chchaytiradilar, o'z tushunchalariga xursand bo'lib va o'zlarini boshqalardan ortiq va avom xalqdan tashqari e'tiqod qilib burunlarini yuqori ko'taradilar", - deydi.

Beruniy o'z o'quvchilarini zeriktirmaslik maqsadida asarga tabiatda juda kam uchraydigan hodisalar, qiziq afsonalar va turli sarguzashtlarni ham kiritgan. Masalan, besh oyoqli sigir, qorinlari bilan bir-birlariga yopishgan egizaklar, tanasi bitta-yu boshi ikkita bola, echkinging odamsimon bolasi kabilar. [1:114] Lekin olim ko'pincha afsonalarga ishonmaydi. U eronliklarning olamning paydo bo'lishi va birinchi odam haqidagi afsonalarini keltirib, bular ustidan qattiq kuladi. Bunday afsonalarni eshitishdan dillar nafratlanib, quloqlar tortinadi va buni aql qabul etmaydi, deydi. Lekin u ayrim uydirmalarga e'tiroz bildirmaydi. Masalan, Abu Usmon al-Johizning Ukbaroda yarmi kalamushga aylangan, yarmi kesakligicha qolgan bir kesak haqidagi hikoyasini keltirib, bularga e'tiroz bildirmaydi. Bunday chekinishlarni asarning boshqa ba'zi bir o'rinlarida ham uchratish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Beruniyning bu qimmatli asari o'rta asrlar O'rta Osiyo, shuningdek, asarda keltirilgan yana bir qancha xalqlarning tarixi, madaniyatini o'rganishda noyob manba hisoblanadi. Bizning vazifamiz ularni asrab-avaylash, ulardan foydalanish, ilmiy o'rganish va keyingi avlodga yetkazishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" -Toshkent: "Fan" 1968
2. И.Ю.Крачковский. Избранное сочинения т. IV,
3. Abu-l Fazl Bayhaqiy "Tarixi Ma'sudiy" -Toshkent: "Fan" 1952

UO'K 159.9(575.1)

TURKISTON O'LKASIDA XAYRIYA JAMIYATLARINING O'RNI VA O'RGANILISH TARIXI (XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlari)

A.F. O'tkirov, talaba, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida bo'lgan mahalliy va rus jamiyatlarining tuzilishi, faoliyati va jamiyatda bo'lgan siyosiy o'rni tadqiq etilgan. Shuningdek, mahalliy xayriya jamiyatlarining o'sha davrdagi siyosiy o'rni va harakatlari, mahalliy xayriya jamiyatlari har doim Rossiya imperiyasi tomonidan muntazam tekshiruvda bo'lganligi borasida batafsil ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: xayriya, Islom dini, Dar al-ajziyn, "Qizil xoch" - Rossiya jamiyatining Turkiston tuman boshqarmasi, Tarbiyai Atfal, Turon jamiyati, Ma'rifat kutubxonasi.

Аннотация. В данной статье исследованы структура, деятельность и политическая роль местных и русских обществ Туркестанского края во второй половине XIX и начале XX веков. В нем также подробно изложено политическое место и действия местных благотворительных обществ в то время, а

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№7 (78)
2021 й., июль**

Ўзбекча матн муҳаррири:	Рўзметов Дилшод
Русча матн муҳаррири:	Ҳасанов Шодлик
Инглизча матн муҳаррири:	Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Мусахҳих:	Ўрозбоев Абдулла
Техник муҳаррир:	Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 02.07.2021
Босишга рухсат этилди: 09.07.2021.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 20 б.т. Буюртма: № 8-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-ahborotnoma@academy.uz
xma_ahborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18